

# Diasporaa eestlaste maastikest<sup>1</sup>

Aivar Jürgenson

---

**Teesid:** Artikkel keskendub migrandi maastikupildile, selle spetsiifikale ja muutumisele läbi migratsiooniprotsessi. Füüsiline ümberpaiknemine toob kaasa muutused ka sotsiaalses ja ajaloolis-kultuurilises keskkonnas. Artiklis vaadeldakse, kas ja kuidas üritavad migrandid neid muutusi kompenseerida ja säilitada kultuurilist järjepidevust. Analüüsin, kuidas maastik peegeldab migrandi kohanemise erinevaid faase. Juttu tuleb kodu- ja võõrastest maastikest ning nende võrdlemisest migrantide lugudes, samuti hübriidsetest maastikest kui kohanemisprotsesside indikaatorist. Viitan ka essentsialistliku paigaseoste kontseptsiooni visale püsimisele läbi aastakümnete.

**Märksõnad:** diasporaa, kohanemine, maastik, migratsioon, väliseestlus

## Sissejuhatus

Globaliseerumistendentsid tänapäeva maailmas annavad kõige muu kõrval arutlusainet ka inimeste “loomulikest” sidemetest nende kodumaaga või -paigaga. Antropoloogid Akhil Gupta ja James Ferguson küsisid 20 aastat tagasi, mida üldse tähendab kaasaegses maailmas kodumaast või -paigast (*native land*) rääkimine? Nad leidsid, et identiteedid kui just mitte ei deterritorialiseeru, siis vähemalt territorialiseeruvad teisiti kui varem (Gupta & Ferguson 1992: 9). Samuti väitsid nad, et inimeste illusioonid nende loomulikest ja essentsiaalsetest sidemetest oma paigaga purunevad. Kultuurid ja rahvad, olgu nad nii püsivad kui tahes, ei olevat enam nii usutavalt identifitseeritavad mingi punktiga maakaardil (samas: 10).

Essentsialistlik paigakontseptsioon teatavasti ütleb, et igal inimesel on siin maailmas ta loomulik paik ja selle kaotusega käib kaasas ka kultuuri ja identiteedi kaotus. Alternatiivne seisukoht eraldab identiteedi paigast: teise paika siirdudes ei tarvitse inimene kaotada oma identiteeti. Selle seisukoha järgi on paik konstrueeritud sotsiaalsete suhete laial spektril ja erinevatel ruumiskaaladel. Paik on nende suhete eriline artikulatsioon (Brun 2001: 15).

Need paradigmuuutused on ilmutanud end ka migratsiooniuurimises. Kui läbi kümnendite on migratsiooniuurimises domineerinud mõte, et juurte läbiraiumine ja lahkumine rahvuskogukonnast tähendab identiteedi, traditsioonide ja kultuuri kaotust, et paiksus on norm ja sihtmaad nähakse võõra keskkonnana, siis 20. sajandi lõpu globaliseerumisvaimustuses on hakatud seda paradigmat jõuliselt lõhkuma (nt Malkki 1995: 508 jj).

Globaliseerumise nime all tuntud protsessilt on oodatud globaalkultuuri teket üleilmse võrgustumise kujul (globaalküla) ja rahvuspiiride tähenduse vähenemist, kuid need ootused on olnud selgelt ennatlikud. Globaliseerumise uuemad formuleeringud on ettevaatlikumad ja distantseeruvad globaalküla ideest (Falzon 2009: 5). Ilmselt ei hakka maailm lähiajal siiski välja nägema nagu üks suur immigrantide ühiskond. Ka multikultuurilisust on ilmselt ülehinnatud. Riike pole viimase paarikümne aastaga jäänud vähemaks, vaid neid on tulnud juurde ja nähtavasti jätkub see protsess ka edaspidi, sest rahvaid, kes soovivad iseseisvuda, on endiselt, ja pole näha, et miski suudaks sundida neid neist soovidest loobuma. Rahvuslikud konfliktid viivad jätkuvalt sõadani, mis toob kaasa põgenikevoogusid – ja need inimesed, kes on sunnitud kodudest lahkuma ja veetma oma päevi põgenikelaagrite kehvades tingimustes, vaevalt naudivad maailma avatust ja juurtetust.

Khachig Tölölyan on esitanud mõtte, et globaliseerumise tingimustes tunnevad paljud, kui mitte enam end pagulastena (Tölölyan 1996: 3f). Gupta ja Ferguson on väitnud midagi sarnast: üha rohkem ja rohkem elab meid üleüldises kodutuses (Gupta & Ferguson 1992: 9) – neis väidetes on küll statistilist tõde, kuid ehk oleks siin mõistlik täpsustada, kes on need “meie”. Majanduse, poliitika ja teaduse rahvusvaheline võrgustumine tingib vastavate erialade inimeste reisimist ja sageli ka migratsiooni, kindlasti on suur hulk võõrtöölisi ka teistel aladel, kuid kas me võime ennustada, et kodutus muutub üleüldiseks ühiskondi iseloomustavaks kriteeriumiks? Erinevatel tasanditel ilmnev vastureaktsioon globaliseerumisest tingitud muutustele on täna hoopis tugevam kui 1990. aastatel, mil ilmusid eeltsiteeritud kirjatööd. Rahvusluse tõus Euroopas on fakt, poliitikud käsitavad oma retoorikas rahvust pigem essentsialistlikult. Nii poliitilises retoorikas kui argikäibes on individuaalsed ja sotsiaalsed identiteedid, eneseteadvustus ja kuuluvuse mõiste sageli väga oluliselt seotud sümbolväärtusliku paigaga. Usun, et 21. sajandi algul tuleb pigem ettevaatusega suhtuda eelesitatud väitesse, et inimeste illusioonid nende loomulikest ja essentsiaalsetest sidemetest oma paigaga purunevad – rahvusideoloogilises poliitilises retoorikas on neid sidemeid ilmselt alati pigem õhutatud kui eitatud, nii ka praegu. Aga riigi- ja rahvusideoloogiad mängivad olulist rolli rahva ja paiga vahelise sideme loomisel. Neil põhjusil leian, et inimese ja paiga suhete modelleerimisel ei tohi eirata tõsiasja, et argitasandil tajuvad inimesed neid

sidemeid eelkõige essentsialistlikult. Enamgi veel, ka need, kes on kodumaalt lahkunud, st migrandid, väljendavad oma võõrsiloleku kogemust samuti sageli essentsialistlikul viisil. Päritolumaa on olnud diasporaakogukondi ühendav sümbol varem ja on seda ka praegu. Päril hiljutisteski uurimustes (nt Repič 2008: 173) on rõhutatud vajadust käsitleda migratsiooni paigaseoste kontekstis.

Käesolevas artiklis keskendun inimese ja paiga suhte dünaamikale eestlaste migratsiooniprotsessides. Vaatlen seda dünaamikat läbi migrandi maastikutaju ja -representatsioonide. Näitan, kuidas kodumaalt kaasa toodud essentsialistlik paigadiskursus mõjutab migrantide maastikurepresentatsioone, ühtlasi püüan leida seost loomupäraste paigaseoste tajumise ja uute paigaseoste tekitamise vahel. Juttu tuleb kodu- ja võõrastest maastikest ning nende võrdlemisest migrantide lugudes. Füüsiline ümberpaiknemine toob kaasa katkestusi ka sotsiaalses ja ajaloolis-kultuurilises keskkonnas. Artiklis vaadeldakse, kas ja kuidas üritavad migrandid neid muutusi kompenseerida. Liigun ajas läbi 19. sajandi teisel poolel alanud suurte agraarse iseloomuga väljarändelainete 20. sajandi esimese poole urbaansete ränneteni ja 20. sajandi keskpaiga pagulustemaatikani. Viimasega seoses vaatlen mõningaid arenguid ka tänapäeval, kuigi otseselt viimasele, kaasajal toimuvale rändelainele ei keskendu.

## **Metoodika**

Eestlaste diasporaa, mida võib tinglikult jagada ida- ja läänediasporaaks, on kujunenud kahe suurema väljarände tulemusena. Viimastel kümnenditel on lisandunud kolmas, mis pole veel lõppenud (vt Tammaru & Kumer-Haukanõmm & Anniste 2010: 35 jj). Idadiasporaa tekkis 19. sajandi keskel alanud ja Esimese maailmasõjaga lõppenud massilise väljarändamise tagajärjel, läänediasporaa valdavalt Teise maailmasõja ajal Eestist pagemise ja pärast sõda erinevatesse lääneriikidesse edasi siirdumise teel. Rände motiividest lähtudes võib eestlaste migratsiooni liigitada vabatahtlikuks ja sunniviisiliseks, kusjuures osaliselt kattub see esimese liigitusega: idadiasporaa on tekkinud valdavalt vabatahtliku väljarände tulemusel, läänediasporaa aga peamiselt põgenemise e sunniviisilise rände teel. Liigitus on üldistav, sest vähesel määral on ka idadiasporaad kujundanud sunniviisilised väljasaadetud, eriti selle varasemas faasis 19. sajandil, samuti oli mõningane vabatahtlik migratsioon suundunud läände juba enne Teist maailmasõda. Üldistav on liigitus sellegi tõttu, et vabatahtliku ja sunniviisilise rände eristamine võib olla paljudel juhtudel problemaatiline (vt Jürgenson 2008).

Olen käinud etnograafilistel välitöödel mitme eesti diasporaarühma juures (Siberis, Kaukaasias, Argentinas, Brasiilias) ja kasutan antud artiklis mõnin-

gaid näiteid oma välitöödelt. Käesoleva artikli meetodiks on aga pigem arhiivimaterjalide, sh kirjade ja ajaleheartiklite analüüs. Kirjadest sünnimaale, mis peamiselt ilmunud kaastöödena ajakirjanduses, otsin maastikukirjeldusi, mis edastavad migrandi visiooni uue maa kohta ja räägivad kohanemisest uute tingimustega. Kuna eestlaste diasporaa on geograafiliselt ulatuslik, hõlmates pea kõiki mandreid, pärinevad ka kasutatud näitetekstid erinevatest maadest: Siberist, Kaukaasiast, Lõuna- ja Põhja-Ameerikast, Austraaliast. Analüüsitava materjali rohkust õigustab taotlus otsida universaalseid, migratsiooniprotsessides osalevatele inimestele üldomaseid käitumisjooni. Väärib tähelepanu, et kirjutiste autoriteks on valdavalt esimese põlve migrantid. Ühelt poolt seletab seda muidugi esimese põlve migrantide suurem vajadus suhelda päritolumaaga, mida on traditsiooniliselt tehtud kirja teel. Kui aga uurija soovib esimese immigrantide põlvkonna maastikutaju võrrelda teise ja miks mitte ka kolmanda põlve immigrantide omaga, tuleb üldjuhul kasutada muid allikaid, sest kirjalik suhtlus emamaaga on neil juba väga harv või puudub hoopis. Eelkõige olen siin kasutanud enda poolt läbi viidud süvaintervjuude tekste.

John Berry (1980) klassikalise kohanemismudeli järgi toimub migrandi kohanemine kolmes astmes: kontakt, konflikt, adaptatsioon. Berry mudelis on konflikt kohanemisprotsessis keskne ja kõige mobiilsem etapp, milles leiab aset väärtushinnangute kõige aktiivsem testimine (Berry 1980: 9 jj). Tavaliselt viidatakse kohanemismudelites (vt ka Padilla 1980: 52 jj) põlvkondlikele erinevustele: kui immigrantide esimene põlvkond ei saa oma isiklikus migratsiooniloos kaugemale kontakti- ja konfliktifaasist, tema lojaalsus kuulub päritolukultuurile, siis teine põlvkond on kohanev ja tunneb lojaalsust nii päritolu- kui ka asukohamaa kultuuri ja ühiskonna suhtes. Nii need kui hilisematel kümnenditel esitatud kohanemismudelid (näit Nienaber 1995: 163 jj) näitavad tendentsi suunata lojaalsus järkjärgult päritolumaalt asukohamaale. Kuigi sellised kohanemismudelid on suured üldistused – tüüpilisest irduvaid eluloolisi näiteid võib leida igas immigrantide põlvkonnas –, annab see siiski aimu tavapärastest arengutest, mistõttu on Berry mudelit otstarbekas hoida silme ees ka migrantide maastikutunnetuse dünaamika jälgimisel, kuigi mitte seda pimesi järgida. Mind huvitab peamiselt see, kuidas väljendub kodumaa vahetus maastikuliselt – missuguseid strateegiaid kasutatakse võõraste maastike kujutamisel ja kuidas leiab aset võõraste maastike nõ kodustamine. Oluline on ka küsimus, missuguses vahekorras on omavahel vana ja uue kodumaa maastikud erinevate immigrantide põlvkondade silmis.

## **Migratsioon ja paigaseosed**

Migratsioon, nähtus, mis seostub nii paigaseostega, inimese territoriaalsusega kui ka paigavahetuse ja uute paigaseoste loomisega, on loominguline protsess. Rände käigus vahetub kodumaa, ajalisel ja ruumilisel teljel asuv oma paik, millega inimesel on suuremal või väiksemal määral meeleline side. See on paik, mis võimaldab inimesel end identifitseerida nii individuaalsel kui kollektiivsel tasandil läbi ajalisi-kultuuriliste, sotsiaalsete ja füüsiliste sidemete. Rahvuslikku identiteeti defineerides toob Anthony D. Smith (1981) välja viis kategooriat, millest esimesele kohale asetab ta ajaloolise territooriumi ehk kodumaa. Inimese paigaseosed on ühelt poolt tema suhted konkreetse paigaga, kuid nagu on juba aastakümneid tagasi sõnastatud (Treinen 1974: 238) ja hiljem üha üle korratud (nt Brun 2001: 19), sümboliseeruvad paigas seal aset leidvad inimestevahelised suhted. Suure assotsieeriva jõu tõttu on paigal meenutustes-mälestustes tugev sümbolijõud. Seejuures mängivad olulist rolli visuaalselt tajutud ja mäletatud maastikud. Nadia Lovelli sõnul on maastik primaarne allikas inimese kuuluvuse ja paigaseose tekkel (Lovell 1998: 6). See tähendab isiklike elamuste seotust paigaga, kus need elamused aset leiavad.

Paigaseoseid vaadeldakse tavaliselt mittemobiilsetes olukordades – paiksetes ühiskondades on paigaseos justkui iseenesestmõistetav suurus. Eestlased on talupojarahvana ja pikki sajandeid sunnismaistena olnud valdavalt paiksed. Osalt seletab ehk seegi, miks on eesti mõtteloos eestlasi korduvalt seostatud orgaaniliselt Eestimaa maastikega. Isamaaluules, mis sai impulsse saksa *Heimat*-liikumisest, domineerib paigaseoste looduslik komponent. Maastikupiltide kaudu avanevad rahva vaevad ja lootused, antakse edasi domineeriv väärtuste kaanon – loodus on siin vaimsete väärtuste indikaatoriks (vt Jürgenson 2002: 47–48). Nagu luule, kajastab ka eesti 19. sajandi teise poole (väljarändamisliikumise alguse aegne) publitsistika kodumaa mõistet sageli maastikukujundite kaudu (samas: 48–50). Ka 20. sajandi tekstides kohtame kliimateoreetilisi ja kultuuriökoloogilisi mõttearendusi, sh selliseid, mis otsivad seoseid eestlaste loomuse ja Eestimaa maastike vahel (Masing 1993: 164), või identifitseerivad eestlasi termini tasemel siinsete maastike või looduskooslustega (Ridala 1913: 212; Hiimäe 1997: 29; Jõgisalu 1997: 69). Eesti mõtteloos on kodupaiga maastikke peetud omamoodi mäluankruiks, mis aitavad nii üksikisikul kui ka kogu rahval kinnitada oma maa ja kultuuri külge. Nagu kirjutab Ea Jansen, omandas isamaa loodus eestlaste rahvusteadvusele sümbolse tähenduse eelkõige seetõttu, et seda oli luules ja publitsistikas seostatud eestlaste ajalooaga (Jansen 2000: 43).

Lühidalt: eestlaste identiteedis on paigaseostele omistatud suurt tähendust ja neis omakorda domineerib looduslik komponent – stiliseeritud ja poetiseeritud maastikupildid.

Kuidas haakub see diskursus, mis näeb eestlasi, nende paika ja identiteeti ühtse kolmnurgana, väljarännudiskursuses? Alates esimestest väljarännulainetest domineeris selles selgelt loomulike sidemete rõhutamine eestlaste ja nende paiga vahel. 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse väljarändamislainete ajal hurjutas eesti ajakirjandus väljarändajaid küll üsna ühemõtteliselt kui kodumaa reetureid, hoiatades neid ühtlasi võõrsil hajumise, st identiteedi kaotamise ohtude eest (Jürgenson 2000: 50 jj). Kui saksa *Heimat*-luule mõju-line eesti isamaaluule ülistas Eestimaa loodust, siis kirjutati selles võtmes ka väljarännuteemalist luulet. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi luuletus “Üks laul kullamaalt” (Kreutzwald 1953: 125–126) on hea näide selle kohta, kuidas eesti publitsistika üldine väljarännu hukkamõist saab empaatilisema väljenduse poeesias. Luuletus annab edasi asuniku igatsuse vana kodumaa järele, selle metsade kohina, tuule vihina ja kirikukellade helina järele. Luuletuse pealkiri maksab küll väljendiga “kullamaa” lõivu tollase publitsistika negatiivsele hinnangule väljarännusse ja väljarändajatesse. Ajakirjanduses valitses üldine tendents nimetada väljarännu sihtkohti ilkuvas stiilis õnnemaaks, mee ja piima maaks, kullamaaks, maapealseks paradiisiks jne. Sõnum oli aga see, et kullamaa on tegelikult fatamorgaana – võõrsil ei või inimene õnne leida. Stiil jäi muutumatuks ka siis, kui 20. sajandi algul hakati siirduma ka ülemere-maadesse, näiteks Lõuna-Ameerikasse.

Eestlaste, nende maastike ja identiteedi mõisteline kolmnurk jäi püsima läbi 20. sajandi esimese poole, ja kui Teine maailmasõda tõi kaasa põgenikevoo lääneriikidesse, leidis see jätkuvalt kajastamist. Hea näite pakub Ferdinand Kool oma mahukas paguluse esimesi aastaid käsitlevas teoses:

*Meie esivanemad on mäletamatuist aegadest asunud Maarjamaal ja eestluse juured seal on sügaval kodumullas. Eestlane on arenenud tihe-das seoses tolle maa looduse ja kõigi avaldumisvormidega [---] Eestlased suures enamuses ei mõelnud kunagi lahkumisele kodumaalt. Need üksikud, kes sooritasid välisreise või veeresid võõrsile õnne otsima, tundsid kõikjal igatsust kodumulla, isamaa nurmede, kirevate niitude, kaugustes mõtisklevate metsade ja kodumaa taevasina järele. [---] Teadmine, et oled killukene kodumaast enesest, ivakene pruunistunud viljapõllust, maast ja metsast, lapikene sinitaevast ja raasukene valendavast kasest. [---] (Kool 1999: 5).*

Essentsialistlik kodumaa-diskursus, mis laotas end eesti publitsistikas peaaegu saja aasta jooksul, esitas seisukohta inimese ja paiga vahelisest loomulikust

sidemest. Inimene elab oma keskkonnas, mis vastandub teravalt võõrsil ees ootavale juurtetusele. Nii vabatahtlik kui sunniviisiline väljaränd on selles diskursuses identiteeti ohustav tegur, kultuuriline katkestus, mida tuleb kompenseerida.

Praktikas on essentsialistlike paigaseoste ideoloogia väljendunud mitmeti ja andnud ühtlasi tunnistust inimeste püüdlustest ületada kultuurilist katkestust, mille tingib kodumaa vahetus.

Maailma migratsioonilugu pakub hulgaliselt näiteid selle kohta, kuidas uues keskkonnas üritavad väljarändajad luua tingimusi, mis vastaksid võimalikult täpselt kodumaalt kaasa toodud kujutelmadele ja väärtushinnangutele (Castles 1986: 33; Greverus 1972: 37 jj; Dipper 1995: 10 jj). Kodumaad ei hüljata, vaid võetakse kaasa, see kehtib suurel määral ka 19. sajandi teisel poolel Eestist hurjutuste saatel lahkunute kohta, aga ka nende kümnete tuhandete kohta, kes lahkusid Eestist 20. sajandi esimesel poolel. Ühe identiteeti võimaldava territooriumi hülgamine teeb vajalikuks uue loomise, kuid eeskjuu selleks pakub ikkagi emamaa, sh selle maastikud. Ina-Maria Greverus on näidanud, kui tugevalt määravad kodumaa mõiste sisu selle spetsiifilised loodusmaastikud ja see, et rahvas aktsepteerib neid maastikke kodumaa väärtuslike elementidena (Greverus 1965: 13).

On siis loomulik, et inimesed otsivad ka välja rännates uue kodu asupaigaks kodust tuttavaid maastikke. Kaukaasias otsisid valdavalt tasaste maastikega Eestist pärit inimesed elupaigaks võimalikult lauged ümbrust (Valgus 12/1885), Siberis oli harjumatu kohati laussteppidesse asumise kohustus – metsaga harjunud eestlasele oli stepp võõras. Siber on aga suur ja mitmekesine ka oma loodusmaastike poolest. Mitmel pool on eesti külad asutatud metsapiirkonda. Oskar Kruusa kirjutab:

*Enamus asus kõhklemata metsaaladele, mitte pakasest helisevasse steppi. Metsaga kaasnevaid muresid oma kodurajamise vaimustuse kõrval nagu polnudki. Küllap ka sellepärast, et mets on muistsest ajast meie elu lahutamatu koostisosa... (ERM>KV 473>Kruusa 1987: 103).*

Uue kodu rajamisel harjumuspäraste maastike eelistamisel on mitu tahku. Ühelt poolt annab see paremad võimalused harjumuspärase elukorralduse sisseseadmiseks, sh tuttavate töövõtete rakendamiseks, teiselt poolt toimib tuttav maastik kompensatsioonifaktorina: tuttavatena tajutavad maastikud peavad asendama kaotatud kodumaa maastikke ja aitama üle saada kultuurilis-psühholoogilisest katkestusest. Kuid ühelt poolt ei ole sarnane sama, teiselt poolt võib ka võõras maastikus tajuda tuttavat. Uue ja vana kodumaa võrdlus on maastike kogemisel ja representeerimisel oluline strateegia. Eesti väljarändajate kirjadeski esineb vana ja uue võrdlust võrdlemisi rohkelt.

## Võõraste ja oma maastike võrdlus

Võõrad maastikud on kogetavad *oma* võõrastena, st võõra-süsteem pole oma-süsteemi jaoks kogetav võõrana tema enda olemuse kaudu. Võõra loojaks on oma: oma-süsteemis tajutakse võõrast vaid siis, kui ta on tähenduslik. Võõrast maastikku kirjeldatakse oma-süsteemi terminites (Zimmermann 1997: 19). Üks peamisi loodusmaastike kirjeldamise strateegiaid ongi võrdlus oma ja võõra vahel: samastamine, vastandamine, paralleelide väljatoomine. Võrdlust kasutatakse võõra maastiku või selle osade integreerimiseks nii oma tajusüsteemi kui ka vahendamiseks teistele oma-süsteemi jagavatele subjektidele.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse agraarsete väljarändajate kirjades iseloomustatakse uusi asupaiku eelkõige majanduslikust perspektiivist, mis on ka mõistetav: vastsed maaomanikud näevad saadud maas eelkõige karja- või põllumaad. Kuid kohtab ka loodusestetikat ja uue kodupaiga võrdlust vanaga. Esitan siinkohal kaks erineva tundetooniga näidet Lõuna-Siberist.

Jenisseiski kubermangust Kanski kreisist kirjutatakse:

*Maakoht on siin küll tõesti väga ilus iseäranis mai ja juuni kuudel on loodus nii tore, et selle taolist Eestimaal lilleaias ega mõisa triipuseski leida ei ole. Mitmed sajad sordid roosisi, pujengisi ja lillesi õitsevad igal pool, mis tuule puhumisel nagu õite meri hällib ja lainetab (Sakala 1910/11: 2).*

Teine näide on Omi piirkonna stepialalt:

*Loodus Omi asunduses on kehv ja ühetaoline. Ei siin ole neid metsasid, ei lillesid, ei ka metsloomi ega lindusid, mis meil Eestis nii harilikud. Metsade ilu on siin väikesed kasesalgad, mille sekka ka mõni harv haab on juhtunud. Madalamatel kohtadel, kus vihmavesi maa sisse ei valgu, on ka paju rägastikka mõnes kohas leida. Ilu- ja viljapuid on rohuedadesse püütud istutada, kuid ilma tagajärjeta – kõik kuivavad ära. Seesama lugu on ka lilledega. Kullerkupp, võilill, hiirehernes, ja külmalill on siin seesamasugune nagu Eestiski. Peale nende on veel kaks-kolm jämeda ja kareda lehtedega lille – ja see on kõik Siberi Barabinski rohulaane lillevara (H. Kr. 1915: 2–3).*

Nende kahe kirja toonierinevustel võib olla mitmeid põhjusi, üheks ilmselt see, et Kanski piirkond meenutab oma metsamaastikega hoopis rohkem Eestit kui Omi ümbruse stepialad – see võib anda kohanemisele oma spetsiifika. Samas näib siit läbi kumavat idee essentsialistlikust paigaseosest: võõrast paika hinnatakse *oma paiga* mudeli järgi.

Kui varasem väljaränd oli peamiselt agraarne, siis 20. sajandi kolmandast kümnendist alates asus suurem osa väljarändajatest linnadesse. Ilmselt see-



tõttu ei esitata loodusmaastike kirjeldusi läbi majanduslike huvide prisma, vaid eelkõige paralleelide kaudu tuttavaga.

Piir oma ja võõra vahel võis sõltuda konkreetsest kontekstist. Näiteks Argentina looduslikud olud võisid küll Eesti omadest erineda, kuid kui tegu oli troopilisest Brasiiliast subtroopilisse Argentinasse ümberasujaga – neid eestlasi oli 1920. aastate teisel poolel päris palju –, võis Argentina mõjuda kodusena. Üks tollane Brasiiliast Argentinasse jõudnu kirjeldab oma esmamuljet:

*Jõudsin “Oraniaga” Buenos Airesesse siinsel talvel, augustikuul. Puhus värsket tuult, mis mulle meeldis. Ilm oli poolpilves. Suured pilvemürakad liikusid taevas, kust vahel päike välja puges ja soojendas turja. Kõik loodus oli roheline, värsk... mulle meelde tuletades kodumaa loodust (Pödder 1966: 84).*

Omale viitamine on selles võrdluses lausa nii tugev, et tekib küsimus, kas võõrast ongi üldse vahendatud.

Siinkohal sobib võrdlus Eestiga, mis ilmneb ühes 1927. aastast pärit Argentinasse asunud eestlase pampa-kirjelduses, kui ta kiirrongiga läbi rohtla sõidab:

*Kuhu ka vaade ulatub – lõpmata ja ääretu heinameri, mis virvendades lainetab tuule käes nagu kodumaa rukkipõld (K. H. 1927: 139).*

Esitatud võrdluse leiame tekstist, mis avaldati Eesti ajakirjas *Sädemed* – lugu on seega adresseeritud Eesti lugejale ja nii võib sellistes võrdlustes kodumaaga näha ka kirjutaja taotlust anda edastatavale tuttavlikkuse mõõde. Sama võib väita ka ühe autorile tundmatu, Santa Fé provintsis kasvava puuliigi kirjelduse puhul, kui leitakse sellel erinevaid kriteeriume aluseks võttes sarnasusi ühelt poolt pajuga, teisalt kartuliga:

*Tee ääres kasvab igal pool imelik suur puu, mille hispaania keelse nimetuse kahjuks olen unustanud. Ta on sama visa eluga ja vähenõudlik kui meie paju. On oks maa sisse pistetud, hakkab ta pea juuri ajama ja muutub varsti suureks puuks tiheda lopsaka lehestikuga. Puul on kobaraiks koondunud väikesed lillad õied, mis meele tuletavad kartuli omi (K. H. 1927: 142).*

Vana ja uue kodumaa maastike ja loodusobjektide võrdlusi kohtab väljarändajate kirjades muidugi massiliselt: Brasiilias leiab keegi asunik, et ühe okaspuu kähbid on *väikese kapsapea suurused, kähvide seemned on pähklike taolised*, maisitõlvik on *hundinuia taoline* (Tallinna Teataja 1915/31: 5–6). Keegi teine Brasiiliasse asunud eestlane nimetab bataati *magusaks peediks* (Virulane 1909/296: 1–2). Pärast Teist maailmasõda Miamisse sattunud eestlane nimetab mangot *florida õunaks*, mis on *hanemuna suurune*, ananass on *nagu*

*hiigelsuur maasikas, roheline tutt tipul, papaia on hiigelpirni taoline* (Sepp 1958: 16–17). Kohalikud kirsid on *kodumaa marjadega võrreldes midagi kirsi ja vaarika kombinatsiooni taolist*. Kummipuu on küll Eestist tuttav ega vaja mõnd tuttavat liiki võrdlusaluseks, kuid märkimisväärseks peab autor seda, et *meil kodumaa aknalaudadelt potililledena nii tuttavat taime* Floridas tänavahaljastuses kasutatakse. Austraaliast kirjutati mehekõrgustest fuksiatest ja silmapisaratest, mis kodumaal pisikestena aknalaul pottides kasvasid (Salasoo 1957: 43). Prescotti linna ümbrust USA-s võrdles sinna elama sattunud eestlane Taevaskojaga (Parts 1954: 9).

Võrdlus Eestiga võib esineda ka negatsioonis. Nagu laevaga mööda Argentinast voolavat Paraná jõge sõitva eestlase silmle avanevate maastike kirjeldustes, milliseid Eestis *ei ole*:

*Maastikud, mis sõidul Alto Paranál vaatlejast mööda ruttavad, muutuvad tund tunnilt ikka suurejoonelistemateks. Vägevad vood, imeilus saladuslik tihe ürgmets, järsud kaljuseinad leetseljaked, troopilise taimestikuga kaetud metsikud saared, väikesed jõed koskedega, mis Alto Paranasse voolavad, veekeerised, see kõik moodustas lopsaka kallaste vegetatsiooniga pildi, mida meie väikesel kodumaal ei saa isegi ette kujutada* (K. H. 1927: 206).

Tundmatut esitatakse tuttava kaudu, nii positiivis kui ka negatiivis kohtame kõrvutusi Eesti looduskoosluste ja paikadega. Need näited illustreerivad mõtet võrdlusest kui olulisest kultuuritehnilisest võttest, mis aitab maailma seletada, väljendada oma ja võõra positsioone. Migrantidel, kes on oma isiklikus rändeloos läbi teinud olulisi kultuurilisi katkestusi, aitab see tehnika välja kujundada orienteerumismustrit ja vahendada *võõrast oma* kaudu nii endale kui neile, kes jagavad sama tähendussüsteemi.

## Hübriidsed maastikud

Artikli sissejuhatuses esitatud Ea Janseni mõte, et isamaa loodus omandas eestlaste rahvusteadvuse jaoks sümbolse tähenduse eelkõige seotatuses ajaloo, näib viitavat looduse teadvustamise seotusele etniseerumisprotsessiga. Seesama kehtib ka koloniaalses perspektiivis.<sup>2</sup>

Esimese põlvkonna asunikel ei tarvitse õnnestuda paigaseoste tekitamine uue asukohaga. Olen paljude näidete varal viidanud sellele, kuidas Siberi eestlaste esimene põlvkond jäi seotuks pigem Eesti kui Siberiga (Jürgenson 2002: 242, 270). Eelnevalt nägime, et J. Berry kohanemismudeli järgi ei jõua immigrantide esimene põlvkond asukohamaal sageli kaugemale kontakti- ja konfliktifaasist. Paljudes eluvaldkondades teadvustatakse endi kuulumist pigem

päritolu- kui asukohamaa juurde. Kultuurilise väljenduse leiab see ka loodusmaastike sümbolises funktsioonis kodumaaga liitjana. Astrid Tuisk, kellel on õnnestunud Siberis intervjuerida ka neid, kes 20. sajandi algul lapsena Eestist välja rändasid, täheldab, et nende meenutustes lapsepõlvkodust osutatakse tähelepanu just loodusele (vt Tuisk 2001: 76). Sama seos ilmneb intervjuudes, mida olen läbi viinud Siberis nendega, kes 1940. aastatel Siberisse deporteeriti ja sinna elama jäid. Eespool toodud näidetes asukohamaa loodusmaastike võrdlemisest päritolumaa maastikega peitub lisaks orienteerumiskontseptsioonile mingil kujul kindlasti ka identifitseeriv funktsioon. Üks Argentinast elav eesti naine, kes oma praegusele kodumaale saabus koos vanematega lapsena, meenutas intervjuus, kuidas tema ema käis kord reisil Uruguais ja võrdles sealsetid lainjaid maastikke Lõuna-Eesti maastikega. Tütre kommentaaris ei olnud need maastikud aga üldsegi sarnased – ema nostalgiline vajadus aitas leida Uruguai maastikus, mis tundus Argentina omast veidi vähem võõras, sarnasusi Eestiga, maaga, kuhu ta kuulus. Kodupaigast lahkumisel vallanduvad nostalgilised meeleolud on suunatud ajas ja ruumis kaugel asuvatele tuttavatele paikadele ja loodusobjektidele.

Nostalgal on nii ruumiline kui ajaline mõõde, ta võib esineda ka inimestel, kes on kogu elu elanud oma sünnipaigas. Kaotatud kodupaigast ei tarvitse inimest lahutada mitte kilomeetrid, vaid aastad. Paljud näited Siberi eestlaste juurest (Jürgenson 2002: 150–151) annavad tunnistust sellest, kuidas minevikku kaotatud kodupaiga nostalgiline kujutamine on sarnane ruumiliselt eemal asuva kodupaiga kujutamisele. Ka siin on tavaliselt just loodus nostalgia indikaatoriks – igaveseks minevikku kadunud noorpõlvemaad sümboliseerivad loodusmaastikud ja -objektid.

*Noorpõlvemaa, päritolumaa või kodumaa* – paiksust elunormiks pidavas ühiskonnas seostub kodumaa eelkõige paigaga, kust ollakse pärit. Taas kord viide essentsialistlikult tajutud paigaseostele.

Marc Augé kirjeldab “antropoloogilist paika” nii: inimesed, kes sellesse sünnivad, kes seal elavad ja töötavad, kaitsevad seda, kinnitavad selle iseloomulikke märke, valvavad ta piire (Augé 1994: 53, 64). Ina-Maria Greverus võrdsustab Augé antropoloogilise paiga *kodumaa või -paigaga (die Heimat)*, kinnitades ühtlasi selle konstrueeritud iseloomu (Greverus 2009: 62). Tunnustades inimese territoriaalseid vajadusi (omandi- ja kaitsekäitumine, mida motiveerivad inimlikud vajadused (materიაalse ja sotsiaalse) kindluse, aktiveedi ja identifitseerimise järele), leiab Greverus, et territoriaalne inimene võib küll olla mobiilne, kuid püüdleb alati “oma” territooriumi omamise poole (Greverus 2009: 59). See on eelkõige loomingu protsess – eespool oli juttu, et võõrsil üritavad väljandrändajad luua miljööd, mis meenutab vana kodumaad, st kodumaa üritatakse transportida uude keskkonda. Kui väliseestluse olemust lahkav Walter Rand

räägib eestlusest kui loomingu (Rand 1994), siis peab ta eelkõige silmas väliseestlaste kultuurilist vajadust kohandada eesti rahvuslikud karakteristikud võõras keskkonnas, et püsima jääda. Seejuures rõhutab ta kodu(paiga) valiku ja loome tähtsust (samas: 162–163).

Loomingule viitab kahtlemata ka see, kuidas võõrsile tuuakse kaasa maastikuideaal ja üritatakse selle põhjal ümber kujundada võõras keskkond. Kui tänapäeva diasporaauringutes räägitakse palju hübriidsusest, mis iseloomustab siirdlaste identiteeti (Archetti 1999: 23, 29; Nilan & Feixa 2006: 2), siis maastikulisest aspektist ühildub sellega Greveruse (Greverus 2009: 60) kasutatav mõiste *kollaž*, millega ta iseloomustab uute ruumide loomist ja omandamist. Tegemist on piiriruumidega (*Grenzräume*), milles hübriidsed inimesed, kes vabatahtlikult või sunniviisiliselt viibivad võõrsil, kes elavad kirevas ja segunenud perifeerias, loovad oma hübriidseid ruume. Greverus räägib koguni piiriruumide poeesiast (*Poesie der Grenzräume*) (samas), andes sellega märku (kodu)paiga rõhutatult loominguilisest iseloomust. Immigrandi pilk otsib võõras maastikus tuttavat, ja kui ta seda ei leia, loob ta selle ise. Paikkonna koduseks muutmine toimub kultuuri poolt pakutavat mustrit järgides: ettekujutus sellest, mis on kodune, on kaasa võetud oma varasemast identiteeti kujundanud eluruumist. Eesti on metsane maa ning välja rännanud asunikud üritasid ka võõras – sageli puudeta ümbruskonnas – luua kodust miljööd, sh istutada kodu ümbrusse puid. Vastavaid näiteid on esitanud Aarand Roos Türgi eestlaste



Foto 1. Ka lagedas stepis istutavad eestlased oma majade ümber puid.  
Fotol Linda Tsirgu maja Siberis, Tsvetnopolje külas, Omski oblastis. Aivar Jürgensoni foto 1997.



*Foto 2. Kaski Buenos Aireses ei kasva, küll aga 2000 km lõuna pool Patagoonias. Eestlanna Irma Dursi ja ta abikaasa koduõu Bariloches. Aivar Jürgensoni foto 2007.*

juurest (Roos 1992: 32), August Nigol Krimmi eesti asundustest (Nigol 1918: 64), Mihkel Ruber Kaukaasia eestlaste asundustest (Ruber 1995), Irene Karmo Kanadast (Karmo 1960).

Kui Sydneysse rajati Eesti Maja, siis ei istutatud selle ette ei seedrit ega palmi, vaid, nagu kirjutab üks sealne eestlane, *meie kodu kauneim puu – kask* (Salasoo 1957: 43). Ka Buenos Airesest on teada samalaadsed loomingulised katsetused, mis troopilise kliima ja sobimatu mullastiku tõttu ei olnud paraku edukad. Selliste pagulussituatsiooni iseloomustavate näidete kaudu saab Ferdinand Kooli eespool tsiteeritud eestlaste osadus “raasukese valendava kasega” sügavama mõõtme. Sarnast funktsiooni kannab ka see, kui üks pagulastest abielupaar istutas Buenos Aireses enda kodu juurde Eesti floorale iseloomulikud rukkililled. Sellised hübriidsed maastikud peegeldavad kultuurilist piiripealsust: kandes endas päritolumaa väärtusi, keelt ja kultuuri, elatakse füüsiliselt võõrsil. Olemas on küll eesti sotsiaalne võrgustik eesti seltside näol, st kodumaa sotsiaalne ja kultuuriline dimensioon on justkui esindatud. Kuid kodumaast on puudu selle füüsiline keskkond, millele jõudumööda üritati leida aseainet erinevate hübriidsete kollaažmaastike loomise abil.

## Võõrast saab oma

Kui artikli alguses esitatud kohanemismudel on immigrantide esimese põlvkonna pilk eelkõige suunatud päritolumaa poole, mis jääb identifitseerimise pakkuvaks kodumaaks, siis teine põlvkond enamasti kohaneb asukohamaa sotsiaalse ja füüsilise keskkonnaga. Sellest saab nende identifitseerimise ruum, kuigi ka päritolumaa säilitab olulisuse. Kolmas põlvkond identifitseerib end üldjuhul juba asukohamaa järgi.<sup>3</sup> Eesti idadiasporaa on tekkinud mitmeid põlvkondi varem kui valdavalt sõjapõgenike baasil kujunenud läänediasporaa, kuid tänaseks on nii ühes kui teises peaaegu kadunud siirdlaste esimene põlvkond ja kogukondade tuumiku moodustavad need, kes sündinud juba võõrsil. Kuidas mõtestavad nemad eesti hajala maastikke? Kui idadiasporaa on valdavalt agraarne, siis läänediasporaa moodustavad peamiselt linlased. On neid, kes sündinud ja kasvanud hiigellinnades nagu näiteks São Paulo, mis oma ligi 17 miljoni elanikuga kuulub maailma suurlinnade esikolmikusse. Peab tunnistama, et seal elavad eestlased tematiseerisid intervjuudes, mida nendega 2009. aastal läbi viisin, loodusmaastikke väga vähe. Hoopis rohkem tuli jutuks linn, mis on ka mõistetav: São Paulo läbimõõt on üle 200 kilomeetri, mistõttu siinse eestlase elus pole linnast väljas käimine igapäevane. Küll aga oli teemaks São Paulo kui nende kodulinn. Kuid kuidas vahendada sellist hiigellinna? Nancy ja James Duncan osundavad de Certeau'le (1988: 93, tsit Duncan & Duncan 2009: 11), kes kirjutab World Trade Centerist avanevast vaatest kui võimsast kogemusest. Kogemusest, justkui vaadataks kõike illusoorseks, sest see vaade ei hõlma ülimobiilseid igapäevaaskeldusi seal all – see vaade on “silma poolt loodud imaginaarne totaalsus”. Samas lisab de Certeau, et kui vaade ülalt on võõrandunud, siis vaade alt on pime. Seda pimedust võib mõista ülekantult, nagu teeb de Certeau, kuid tegelikult ka otseselt. Näiteks on São Paulo hiigellinn, mille tsentrumis varjutavad päikese loendamatud pilvelõhkjad ja kus on seetõttu ka keskpäeval hämar. Eestlastel kui kaduvväikesel kogukonnal pole selles linnas mingeid “oma” kvartaleid, maastikke, mille loomisel oleks osaletud. “Oma” eesti maastikud, hübriidsed kollaažid on piiratud koduseintega, valdavalt kõrghoonetes asuvate korteritega, kus sageli katavad seinu maalid ja fotod Eesti linnade või loodusmaastike vaadetega. See on nähtav pilt “eestlusest kui loomingust”, kui kasutada Walter Ranna määratlust. Ja nii on see enamasti ka teistes eestlastega asustatud Lääne suurlinnades, kus kaotatud kodumaad peavad kompenseerima sümbolse sisuga linna- ja loodusvaated korteriseintel, rahvariides nukud, rahvuslike motiividega maalitud keraamika jne. Nii on see puhuti ka neis kodudes, kus pagulaste teine või eriti kolmas põlvkond enam eesti keelt ei räägi ja kus viimaseks niidiks, mis seob neid inimesi Eesti päritoluga, on need fragmentaarsed etnilisuse märgid – kokku võetavad terminiga *sümbolne etnilisus*.



*Foto 3. Vaade São Paulo hiigellinnale kohvikuaknast.  
Aivar Jürgensoni foto 2009.*

Kui pagulaste esimese põlvkonna jaoks oli neil maastikel kohati nostalgiline väärtus, siis nende lapsed ja lapselapsed seostavad end pigem lähema füüsilise keskkonnaga, milleks on kodulinn oma konkreetsetes kvartalites, aga ka tervikuna. São Paolos viis üks rühm sealseid eestlasi mind kui külalist ja võõrast linna kõrgeima ehitise tornis paiknevasse kohvikusse, et kogeda linna panoraami, avangardistlikku vaadet. Klaasseintega piiratud kohvikus sai mugavas toolis kohvi rüübates nautida vaadet, mis õhtutaeva sinakas kumas ulatus pilvelõhkujate merena silmapiirini. Kahtlemata oli see privilegeeritud paik, kus anda oma meelele võimalus tajuda ja salvestada selle linna essentsi, puutumatut aguli räpakast vaesusest ja kriminaalsusest. Ja selle kaudu peaaegu kogu selle maa essentsi, sest kuigi Brasiilia esitleb end ka Amazonase jõe, vihmametsade jm kaudu, on tänapäeva kiiresti moderniseeruv Brasiilia seadnud esiplaanile urbaanse industriaalsuse.

Situatsioon oli turistlik: ühed, kes justkui giidid tutvustavad oma linna, teisel pool turist, kes seda kõike vastu võtab. Kuid väärib rõhutamist, et seda vaadet esitati kodulinna vaadena. Mingil määral tajun siin sarnasust ühe teise juhtumiga Siberist, Krasnojarskist, teisest suurlinnast, kuigi kordades väiksemast. Ka sealne paigakuvand toob välja Siberi-pildi tulevikku suunatud tahu, gigantselt industriaalse ja rekordeid ründava. Kuigi suur osa Siberi eestlasi elab endiselt küldes, on näiteks Krasnojarskisse aegade jooksul maalt ümber

asunud sadu eestlasi. Mingil nädalalõpul sõitsime ühe sealse eesti seltskonnaga linnast välja, vaatama Divnogorski hüdroelektrijaama – objekti, mille tausta kohta mulle infot ei antud, kuna eeldati, et tean seda niigi. Mina ei teadnud – alles pärast uurisin välja, et tegu oli oma aja maailma suurima elektrijaamaga. Kui räägime hajala eestlaste kodupaigamaastikest, võivad ka sellised objektid sellesse kuuluda.

Eesti idadiasporaa tekkis valdavalt agrarsena ja on seda suuresti tänaseni. Sealsete eestlaste kodupaigakuvandis domineerivad loodusmaastikud, mida esitatakse kodu-võtmes. Kui näiteks varasemate Siberi asunike kirjeldustes on Siberi peamiseks karakteristikuks metsikus (vt Jürgenson 2002: 146 jj) – sellega rõhutatakse raskeid elamistingimusi ja eksistentsiaalset võitlust, mida tuleb pidada maa “kodustamisel” –, siis tänapäeval on asunike järglaste silmis tegemist eelkõige kodumaastikega.

Viimase poolsajandi jooksul on paljud omaaegsed Siberi, aga ka Volgamaa ja Kaukaasia eestlased asunud elama mujale, sh Eestisse. Tugev nostalgiline värving, mis saadab kodupaigast eemal elavaid hajaeestlasi, vööpab üle eelkõige just lapsepõlvkodu loodusobjektid ja -maastikud.

1984. aastast alates Eestis elav endine Siberis asuva Ülem-Bulanka küla elanik räägib:

*See võttis küllaltki palju aega, enne kui ma selle Eesti loodusega harjuks, ja teedega ja asfaldiga ja. See oli utoopiline asi. See ei ole nii kerge! A mina olin noor. Kui ma oleks siin sellise looduse leidnud, nagu ütleme... natukene sarnaneks selle Siberi loodusega, ma arvan, et ma oleks kerge-mini sisse elanud. Aga no see ei olnud! Siis mul oli väga raske elada sisse (Autori lindistus aastal 2000).*

Pilguga elab see naine mõnes mõttes ikka Siberi poole, umbes samamoodi, nagu tema Siberisse rännanud esivanemad elasid pilguga Eestimaa poole. Ring on seega täis saanud: Eestist omal ajal välja rännates jäid inimesed mentaalselt Eestiga ikkagi seotuks. Nad üritasid luua võõras keskkonnas hübriidseid maastikke, mis meenutaksid neile nende kodumaad, nad kirjeldasid uue asukoha maastikke ja nende osi kodumaale jäänuga võrreldes, vastandades ja paralleele tõmmates. Nende järglastele sai identifikatsiooniruumiks aga asukohamaa.

Toon lõpetuseks veel ühe näite, mis iseloomustab ühelt poolt hübriidse kodumaa (sh maastike) mõistet, teiselt poolt toob ilmsiks vajaduse “oma” paiga järele ja nostalgia, mis võõrsil võimendub. Üks 1944. aastal Saksa sõjaväes teeninuna Saksamaale ja hiljem edasi Argentinasse asunud mees, kellel Argentinasse muide läks erialaselt väga hästi – tal oli seal mitu edukat ettevõtet –, pöördus 2001. aastal 80aastasena koos abikaasaga Eestisse tagasi. Aastakümneid on ta tegelenud maalimisega, kusjuures Argentina-perioodil maalis



ta palju Eesti loodusmaastikke, nüüd Eestis aga pigem Argentina omi. Intervjuudest nii teiste Argentinast elavate eestlastega kui tema endaga ilmneb, et vaatamata majanduslikule kindlustatusele ta Argentinast päriselt ei kohanenud ja tema suhtlusringiks jäid aastakümnete jooksul valdavalt eestlased. Eestis talle meeldib, kuid ta tunneb puudust suhtlusringkonnast. Omaaegsed eesti sõbrad ja koolikaaslased on siit ilmast lahkunud ja nii suhtleb ta endiselt palju, sh Skype'i vahendusel, Argentinasse jäänud eestlastega. On ilmne, et mees tunneb igatsust Argentina järele, mis näib seletavat ka Argentina maastike signemise tema maalide hulka just Eestis. Inimene on loominguoline olend ja nii ei tarvitse "oma" ruumi hübriidne kujundamine, mis antud mehe näitel väljendus maalimises ja nende kõrge sümboliväärtusega maalidega oma korteri seinte kaunistamises, lakata kõrge vanuseni.

## Lõpetuseks

Massiline väljarändamine Eestist algas 19. sajandil mitme agraarse lainena siis, kui maa oli Vene tsaaririigi koosseisus, ja jätkus 20. sajandil iseseisvuse tingimustes peamiselt urbaanse migratsioonina. Artiklis analüüsisin inimeste ühtede paigaseoste katkestamist ja uute loomist ning seda, kuidas tajuti ja representeeriti uusi maastikke, kuidas toimus uute paigaseoste loomine, rändega kaasneva kultuurilise katkestuse ületamine.

Väljarännulainetes osalenute loodusmaastike representatsioonid olid valdavalt majandusliku, utilitaarse värvinguga – osalt seletab seda nõudlus (kodumaal oodati eelkõige teavet majanduslike võimaluste kohta ja mitte kauneid looduskirjeldusi), küllap ka asunike pragmaatilisus: põllumaalt ei eeldata niivõrd ilu kui funktsionaalsust. Esteetilisi jooni rõhutati harvem, kuid seda võrdlemisi erineva tundetooniga – eestlastele võõraid stepimaastikke esitati pigem negatiivses, kodumaalt tuttavamaid metsamaastikke positiivses võtmes. See näib andvat tunnistust essentsialistlikust paigaseosest: võõrast paika hinnatakse *oma paiga* mudeli järgi. Näitasin samuti, kuidas oma nõ *loomulik paik* on mudeliks mitte üksnes võõra paiga representeerimisel, vaid võimaluse korral ka uue kodu rajamisel võõrasse keskkonda.

Kahe maailmasõja vahelised ränded (1920–1940) olid valdavalt urbaansed, mis näib seletavat ühelt poolt looduskirjelduste vähesust, teiselt poolt looduses-teetika domineerimist neis vähestes kirjeldustes. Nii agraarses kui urbaanses rändes osalenute maastikukirjeldused kasutavad peamise strateegiana võrdlust sünnimaa maastikega – mustrilise võõra kirjeldamiseks annab *oma paik*. Reljeefsed värvid omandab essentsialistliku paigaseose väljendamine Teise maailmasõja pagulaste kirjeldustes: Eesti on paik, kuhu kuulutakse ja mida üritatakse taas-

luua uues keskkonnas niivõrd, kui see on võimalik. Oma paiga mudelile vastava keskkonna loomise püüdlustes tekivad hübriidsed maastikud, mis tihtipeale sobimatus kliimas ja linlikus miljöös jäid tagasihoidlikuks, võrreldes sama-laadsete praktikatega parasvöötmes asuvais eesti hajala agraarseis piirkonnis.

J. Berry jt kohanemismudelites on migrantide esimesel põlvkonnal kõige raskem – inimesed ripuvad kodumaa küljes, esitavad võõrast läbi kodust kaasa võetud “prillide”, tajuvad konflikti oma ja võõra sfääri aspektide vahel. Seda mudelit ja sellest lähtuvaid seletuskatseid erinevatele immigratsiooni-situatsioonidele on hiljem kritiseeritud ja leitud, et tegemist on liigjulge üldistusega, mis lähtub funktsionalistlikust eeldusest, et juurte läbiraiumine ja lahkumine rahvuskogukonnast tähendab automaatselt identiteedi, traditsioonide, kultuuri kaotust. Liisa Malkki kritiseerib uurimusi, mis kujutavad asüüli pakkuvat maad võõrana ja lähtuvad sageli eeldusest, et kodumaa pole indiviidi jaoks mitte üksnes normaalne, vaid ka ideaalne maa, et kojumine on minek sinna, kuhu inimene kuulub (vt Malkki 1995: 508–509, 514). Nõustun Malkkiga selles osas, et kohanemisprotsesside analüüsimine oma-võõra teljel on komplitseeritud, kuid näiteks poliitilises retoorikas, mille mõju tavainimestele ei saa kindlasti eitada, on see sageli just nimelt lihtsana esitatud: rahvuslikus poliitilises retoorikas peetakse rahvusriiki homogeenseks üksuseks oma homogeense kultuuriga, võõrsile siirdunuid kutsutakse tagasi koju sellesama inimese, paiga ja identiteedi kolmnurga perspektiivis, nagu see on essentsialistlikus paigadiskursuses esinenud läbi kümnendite. Kui 2010. aastal algatati Eestis kampaania “Talendid koju”, mis kutsus tagasi Eestisse siit lahkunud spetsialiste, siis leidis kampaania patroon Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves, et eestlased ei tule tagasi koju palkade pärast, mis on tunduvalt madalamad kui näiteks USAs, kuid nad tulevad “teistel põhjustel”. Ühes teleesinemises laenas hr Ilves kampaania toetamiseks koguni 19. sajandi teise poole rahvusliku liikumise ühe juhtfiguuri Johann Woldemar Jannseni retoorikat: “eestlased peavad jääma eestlasteks”. Näeme, et rahvale suunatud poliitiline sõnum võib olla ajafaktori suhtes peaaegu immuunne. Juurtes nähakse endiselt identiteedi osa, inimese *loomulikud* sidemed seovad teda tema sünnipaigaga ja remigratsioon on seetõttu *loomulik* protsess.

Globaliseerumisvaimustuses on kohati raske märgata, et ka paljud võõrsile sattunud inimesed ise väljendavad oma võõrsiloleku kogemust essentsialistlikul viisil. Võõrsil hübriidsete maastike loomise motiiv on ennekõike katse kompenseerida kultuurilist katkestust. Ei pea muidugi tingimata eeldama, et need arengud on alati lineaarselt ühesuunalised, päritolumaalt asukohamaale. Küsimust võib vaadelda laiemalt: territoriaalse olendina taotleb inimene *oma* paika. Kui see *oma* paik esineb, nagu eespool juttu, hübriidses situatsioonis sageli kollaaži kujul, mille elemendid on saadud ühelt poolt päritolumaalt ja

teiselt poolt asukohamaalt, siis võib see kollaaž jääda inimest saatma ka juhul, kui ta asub edasi kolmandasse riiki või siirdub hoopis sünnimaale tagasi, nagu juhtus artikli viimases näites Eesti-Argentina-Eesti taustaga mehega. Toonitagem veelkord kollaaži kreatiivset iseloomu – ta ei tarvitse kunagi saada päris “valmis”. Piiriruumid jäävad piiriruumideks ka siis, kui ruumid vahetavad piiri suhtes loovalt oma asukoha.

## **Kommentaariid**

- <sup>1</sup> Artikkel valmis grantide ETF 9066, SF 0130038s09, SF0130033s07 ja Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria tippkeskus) toel.
- <sup>2</sup> Näiteks on Brigitta Schmidt-Lauber näidanud Namiibia sakslaste rühmateadvuse konstrueeritust, milles Namiibia loodusmaastikud mängivad olulist rolli: teiste karakteristikute kõrval teeb pilk loodusele sakslastest Namiibias saksa namiiblast (Schmidt-Lauber 2001: 189).
- <sup>3</sup> See mudel näib kehtivat kogukondade ja mitte niivõrd neist väljapoole jääjate suhtes. Üksikuna võõrsile rännanud, kes ei suhtle rahvusaaslastega, on suuremad eeldused assimileeruda juba esimeses põlvkonnas.

## **Arhiiviallikad**

ERM KV– Eesti Rahva Muuseum, korrespondentide vastused (Eestlaste väljarändamine 19. saj. Rakvere ümbruskonnast Siberisse. KV 473: 79–173, Oskar Kruusa 1987).

## **Kirjandus**

- Archetti, Eduardo P. 1999. *Masculinities. Football, Polo and the Tango in Argentina*. Oxford, New York: Berg.
- Augé, Marc 1994. *Orte und Nicht-Orte. Vorüberlegungen zu einer Ethnologie der Einsamkeit*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Berry, John 1980. Acculturation as Varieties of Adaptation. Padilla, Amado (toim). *Acculturation, Theory, Models and Some New Findings*. Boulder, CO: Westview Press, lk 9–25.
- Brun, Cathrine 2001. Reterritorializing the Relationship between People and Place in Refugee Studies. *Geografiska Annaler* 83 B (1), lk 15–25.
- Castles, Stephen 1986. Migration und Gesellschaftsstruktur – Klasse, Ethnizität oder Community. Bausinger, Hermann (toim). *Ausländer-Inländer. Arbeitsmigration und kulturelle Identität*. Tübingen: Vereinigung für Volkskunde, lk 31–44.

Dipper, Christoph 1995. Siedleridentität: Voraussetzungen, Kriterien und Ergebnisse eines komparatistischen Versuchs. Dipper, Christoph & Hiesland, Rudolf (toim). *Siedler-Identität: neun Fallstudien von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main & Berlin & Bern & New York & Paris & Wien: Lang, lk 9–24.

Duncan, Nancy & Duncan, James 2009. Doing Landscape Interpretation. DeLyser, Dydia & Herbert, Steve & Aitken, Stuart & Cranq, Mike A & McDowell, Linda (toim). *The SAGE Handbook of Qualitative Geography*. Sage Publications Ltd, lk 225–247. SAGE Publications Retrieved from the Internet on 6 April 2010 ([http://www.sage-ereference.com/hdbk\\_qualgeography/Article\\_n13.html](http://www.sage-ereference.com/hdbk_qualgeography/Article_n13.html) – 1. aprill 2012).

Falzon, Mark-Anthony 2009. *Multi-sited ethnography: theory, praxis and locality in contemporary research*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing.

Greverus, Ina-Maria 1965. Heimweh und Tradition. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*. 61. Basel., lk 1–31.

Greverus, Ina-Maria 1972. *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt am Main: Athenäum.

Greverus, Ina-Maria 2009. *Über die Poesie und die Prosa der Räume*. Berlin: LIT.

Gupta, Akhil & Ferguson, James 1992. Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology* 7, No. 1, lk 6–23 ([http://www.ggr.ulaval.ca/cours/ggr-7004/Fichiers-7004/Lectures/2\\_Culture/Extra/gupta\\_ferguson\\_beyond\\_culture.pdf](http://www.ggr.ulaval.ca/cours/ggr-7004/Fichiers-7004/Lectures/2_Culture/Extra/gupta_ferguson_beyond_culture.pdf) – 1. veebruar 2012).

Hiiemäe, Mall 1997. Metshaldjad ja muud üleloomulikud olendid metsas. Ahas, Rein & Relve, Hendrik (koost). *Mets ja kultuur*. Konverentsi teesid. Tartu: Eesti Roheline Liikumine, lk 29–35.

H.Kr. 1915. Loodus ja elu Siberis Omi Eesti asundustes. *Tallinna Teataja* 172 (31.07.), lk 2–3.

Jansen, Ea 2000. Kodu ja isamaa. Jürgenson, Aivar (koost, toim). *Eestlane ja tema maa*. Konverentsi “Kodumaa ja kodupaik: eestlase territoriaalne identiteet” (16.-17. november 1999) materjale. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 34–48.

Jõgisalu, Harri 1997. Loodusest lastele. Ahas, Rein & Relve, Hendrik (koost). *Mets ja kultuur*. Konverentsi teesid. Tartu: Eesti Roheline Liikumine, lk 65–70.

Jürgenson, Aivar 2000. Väljarändamisest kodumaa mõiste taustal. Jürgenson, Aivar (koost, toim). *Eestlane ja tema maa*. Konverentsi “Kodumaa ja kodupaik: eestlase territoriaalne identiteet” (16.-17. november 1999) materjale. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 49–64.

Jürgenson, Aivar 2002. *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Jürgenson, Aivar 2008. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast migratsiooni makro- ning mikroteooriate taustal. *Acta Historica Tallinnensia* 13, lk 92–117.

Karmo, Irene 1960. Kevadkiri Nova Scotiast. *Triinu* 28, lk 4–5.

Kaup, Johannes 1963. *Hauatagune Siber. Maria Jürvetson'i-Jürimäe elu- ja surmakirju ristilöödud elu maalt*. New York: Industrie-Druck GmbH Geislingen.

- K. H. 1927. Buenos Aires. *Sädemed* 24, lk 206.
- Kool, Ferdinand 1999. *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951*. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953. *Laulud*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lovell, Nadia 1998. Introduction. Lovell, Nadia (toim). *Locality and Belonging*. London & New York: Routledge, lk 1–24.
- Malkki, Liisa H. 1995. Refugees and Exile: From “Refugee Studies” to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24, lk 495–523.
- Masing, Uku 1993. *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa.
- Nienaber, Ursula 1995. *Migration – Integration und Biographie: Biographieanalytische Untersuchungen auf der Basis narrativer Interviews am Beispiel von Spätaussiedlern aus Polen, Rumänien und der UdSSR*. Münster, New York: Waxmann.
- Nigol, August 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Venemaal*. Tartu: Postimees.
- Nilan, Pam & Feixa, Carles 2006. Introduction. Youth Hybridity and Plural Worlds. Nilan, Pam & Feixa, Carles (toim). *Global Youth? Hybrid Identities, Plural Worlds*. London: Routledge, lk 1–13.
- Padilla, Amado 1980. The Role of Cultural Awareness and Ethnic Loyalty in Acculturation. Padilla, Amado (toim). *Acculturation, Theory, Models and Some New Findings*. Boulder, CO: Westview Press, lk 47–84.
- Parts, Heiki 1954. Nädalalõpumatk Colorado kanjonile. *Kodukolle* 9, lk 9–10.
- Põdder, Raimund 1966. *Õnne peab olema. Lugu ühest väljarändajast*. Toronto: Orto.
- Rand, Walter 1994. *Eestlus on looming*. Tallinn: Periodika.
- Ridala, Villem 1913. Tõu küsimus. *Eesti Kultura III*. Tartu, lk. 199–363.
- Roos, Aarand 1992. *Jumalaga, Kars ja Erzurum. Türgi eestlaste ajalugu*. Tallinn: Kommunaalprojekt.
- Ruber, Mihkel 1995. *Ütem-Linda: Ühest Musta mere ranna eesti asunduse sünnist, vaevadest ja elust*. Tartu (käsikiri).
- Sakala 1910/11 = Eesti asunikud. *Sakala* 11, 1. veebruar, lk 2.
- Salasoo, Heino 1957. Austraalia taimestikust. *Olion* 3, lk 43–46.
- Schmidt-Lauber, Brigitta 2001. “Auf Pad gehen”. Reisen in die Natur als Wege der Ethnisierung deutscher Namibier. Brednich, Rolf Wilhelm & Schneider, Annette & Werner, Ute (toim). *Natur – Kultur: volkskundliche Perspektiven auf Mensch und Umwelt*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 189–195.
- Sepp, Meeta 1958. Troopikaeestlase kevad-aed. *Triinu* 20, lk 16–17.
- Smith, Anthony D. 1981. *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmermann, Christian von 1997. *Reiseberichte und Romanzen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Tallinna Teataja 1915 = Viie Eesti asuniku kirjade järele Vr. Eestlased Brasiilias, Minas'e osariigis. *Tallinna Teataja* 31, 7. veebruar, lk 5–6.

Tammaru, Tiit & Kumer-Haukanõmm, Kaja & Anniste, Kristi 2010. Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet. Praakli, Kristiina & Viikberg, Jüri (koost). *Eestlased ja eesti keel välismaal*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 35–57.

Treinen, Heiner 1974. Symbolische Ortsbezogenheit. Atteslander, Peter & Hamm, Bernd (toim). *Materialien zur Siedlungssoziologie*. Köln: Verlag Kiepenheuer&Witsch, lk 234–259.

Tuisk, Astrid 2001. Siberi eestlaste kohapärimus tänapäeval. Kohastumise peegeldusi. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: tartu Ülikooli Kirjastus, lk 74–90.

Tölölyan, Khachig 1996. Rethinking Diasporas. *Stateliss Power in the Transnational Moment*. *Diaspora* 5/1, lk 3–36.

Valgus 1885/12 = W. Omalt maalt. Austatud Valguse toimetus! *Valgus* 12, 29. märts, lk 1.

Virulane 1909/296 = Sao Paolo asumaast. *Virulane* 296, 28. detsember, lk 1–2.

## Summary

### Diaspora Estonians and their landscapes

Aivar Jürgenson

**Key words:** diaspora, adaptation, landscape, migration, Estonians in exile

The article focuses on an Estonian migrant's view of the landscape, its specificity and change through the migration process. The change of the homeland is analysed as a cultural rapture. Physical relocation also brings along changes in the social and historical-cultural environment. The author investigates how the change of the homeland is expressed in terms of the landscape – which strategies are used in depicting foreign landscapes and how a foreign landscape is turned into a home, and also examines whether and how migrants attempt to compensate for the changes and preserve cultural continuity. The article dwells upon how the landscape reflects the different phases of the migrants' adaption period, and talks about home landscapes as well as foreign ones and their comparison in the migrants' stories. It also discusses in what relationship the landscapes of the old and new homelands are for different generations of migrants.

As the Estonian diaspora is geographically wide, comprising almost all the continents, the text excerpts used are also collected in different countries. Most of the material comes from the letters written by the migrants. These letters have been sent from Siberia, Caucasus, South- and North America or Australia and have been published in the press. The letters are complemented by interview texts from the author's fieldwork trips to Estonian diaspora groups.